

A női nézőpont elsajátításának és reprodukciójának gyakorlatai, avagy hogyan jegyzetelte ki Mészöly Miklós Baskircsev Mária naplóját

Mészöly Miklós azok közé a huszadik századi írók közé tartozik Németh László, Szilágyi István, Esterházy Péter, Parti Nagy Lajos, Závada Pál és Weöres Sándor mellett, akik hangsúlyosan használtak női elbeszélői hangot is prózájukban. *Az atléta halála* című regénye és a *Pontos történetek útközben*, melynek társszerzője felesége, Polcz Alaine volt, ennek a legjobb példái. Írói munkáját folyamatos adatgyűjtés előzte meg. Olvasói érdeklődésének egyik fontos területe volt a naplók olvasása. A műfajnak sajátos vonulatát képezik a női naplók. Mészöly könyvtárában ott voltak Anna Nahowski, Blaha Lujza, Cosima Wagner, Kölcsey Antónia, Szántó Judit, Virginia Woolf és Vajda Jánosné naplói, emlékiratai.¹ A női naplókon keresztül az önkifejezés, az emlékezés egy fokozottabban személyes vonatkozása, az események érzelmileg átélt formái kapnak teret. Mészöly egyik, jelenleg még kéziratban lévő műhelynaplójában² oldalakon keresztül jegyzeteli ki Baskircsev Mária³ két kötetes naplóját. Ilyen alapos jegyzetelésre nem sok példát találhatunk a többi, Mészöly Miklós halála után publikált *Műhelynaplókban* (2007). Baskircsev Mária naplója divatos olvasmány volt Magyarországon hatalmas sajtóvisszhanggal. Az ukrán/orosz származású és francia nyelven író festő- és szobrásznő tragikusan rövid életútja mellett alakjának nőtörténeti vonatkozásai is érdekfeszítőek. A tanulmányban azt vizsgálom, milyen jellegűek, témájúak, milyen stílusjegyeket mutatnak Mészöly naplóbeli

¹ Az adatok a Mészöly könyvtár feldolgozásából származnak, melyet Molnár Tamás és Urbanik Tímea végzett el, s melynek listája hozzáférhető és kereshető az [Illyés Gyula Megyei Könyvtár katalógusában](#), a megyei katalógus összetett keresés felületén leőhelyként a Mészöly Miklós Múzeum opciókat alkalmazva (megtekintve: 2023. január 11.).

² Mészöly Miklós *Feljegyzések 1987-ig* című, kéziratban maradt naplófüzete. Lelőhelye a szekszárdi Wosinsky Mór Megyei Múzeum, Irodalom Háza, Mészöly Miklós Emlékház.

³ Baskircseva, Marija Konsztantyinovna: Baskircsev (átírás változat). (Gavronci, 1860. nov. 23.–Párizs, 1884. okt. 31.), francia nyelvű orosz írónő, festő. (Áhí 1970) Az Arcanum adatbázist segítségül hívva, a jelenleg digitalizált anyagok között az első említés Baskircsevre 1891-ben a Pesti Hírlap hasábjain történik, amit aztán számtalan másik követ. A név általam is használt átírási formájára közel 2600 találat van az írás időpontjában.

kiemelése, s egy konkrét példán keresztül hogyan szolgáltatnak alapanyagot az íróknak a műveihez.

Baskircsev Mária naplója

Nőtörténeti jelentőségű Baskircsev Mária naplójának keletkezése és kiadása. A napló egy, a 19. század második felében élt, fiatal, művelt, művészi ambíciókkal rendelkező szobrászattal és festésszettel egyaránt foglalkozó arisztokrata nő írása. Egyik első dokumentuma annak a folyamatnak, melyben a nők számára megnyíló új lehetőségek – a tanulás, az alkotás felé irányulás – formát kapnak.⁴ Az ukrán, orosz származású művésznő 12 évesen Franciaországba kerül és ebben az időben kezdi írni naplóját franciául, amit korai haláláig szinte napi rendszerességgel folytat. A jellegzetes női irodalmi műfajnak is tartott napló a 24 évesen meghalt művésznő életének szinte teljes egészét tartalmazza. „Az ön-narráció számára a gyermekkor és a halál jelentik a legnyilvánvalóbb korlátozást, mivel a hős és a történetíró alakja megegyezik” (Cohn 1996, 106).

Jenei László „egzisztenciális típusú női napló”-nak, sőt „kulcsregényre formált önéletrajz”-nak olvassa Baskircsev Mária naplóját (2006, 1141). Az erősen rövidített és cenzúrázott kiadás ebben a formában is nagy sikert aratott nemzetközi szinten. Magyarra Nyíreő Éva fordította le 1920-ban Udvarhelyi Ádám álneven (Gulyás 1956, 450) jelent meg a kétkötetes napló, mely több kiadást megért.⁵ Színmű is készült, melyet Baskircsev Mária alakja inspirált (Andai 1935), a Nemzeti Színházban 1935. január 18-án elő is adták Bajor Gizi címszereplésével. Ugyanebben az évben film is készült róla Henry Koster osztrák rendező révén, Baskircsevet Darvas Lili alakította.

Hatalmas siker volt a napló, nagy hatással volt olvasóira, Jenei László szerint „a személyes befolyásolás paradigmája lett” (2006, 1142). A napló hatását jól mutatja egy példa: Czillich Anna fiatalon elhunyt festőnő⁶ életét vele párhuzamban mutatják be. A festőnő szintén ír naplót, ő is 24 éves korában hal meg, olvassa Baskircsev Mária naplóját, párhuzamot érez az orosz származású festőnővel és maga is 24 évesen hal meg (Lajta 1960). Szabó Lőrinc egyik kritikájában említi is ezt a párhuzamot: „Baskircsev Mária

⁴ Ezt a folyamatot Gyáni Gábor individualizációnak nevezi, hangsúlyozva, hogy ezt jobbnak tartja az „emancipáció” fogalmánál (Gyáni 2020).

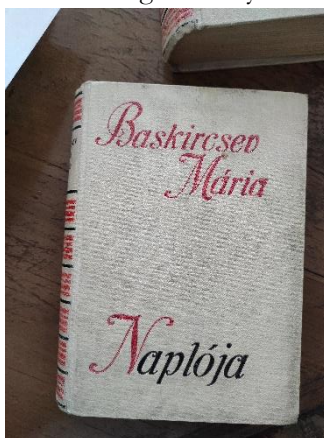
⁵ További megjelenései: *Baskircsev Mária naplója*. 1943. Ford. Nyíreő Éva. Budapest: Nova.; *Bashkirtseff Mária intim vallomásai*. 1. [1925, 1927, 1937] Ford. Havas József. Budapest: Dante.

⁶ Czillich Anna (1893–1923) festő, grafikus, naplóját festőtársa, Kiss Vilma jelentette meg 1925-ben (Lajta 1960).

életnaplója átfogóbb, mint a Kodolányié, s kedvesebb a Czillich Annáé” (Szabó 2013, 232).

Füst Milán, aki maga is komoly naplóíró volt, sőt a Naplóját tartotta főművének (Szilágyi 2004), a következőképpen határozza meg a jelenség lényegét: „Baskircsev Mária. A halál gondolata által meg nem tört becsvágy. Égő becsvágy, szinte ennek az egész bolond világnak szimboluma lehetne. Amely épít, épít, diadal után sovárogo... s olyan múzeumot szeretne, amely nincs még egy a világon” (Füst II/223).⁷ A hírnév építésének dokumentuma és egyben forrása is lett Baskircsev Mária esetében a naplóírás. Nem csupán az identitás létrehozásának lenyomata és színhelye a naplója, hanem egy híresség önreprezentációja is. A kísérlet olyan sikeres volt, hogy paródia is született róla a kanadai Stephen Leacock tollából, melyet Karinthy Frigyes (1926) ültetett át magyar nyelvre *Egy magányos nagy lélek fejlődése - Rosszcsirkeeff Mária emlékiratai* címmel. Füst Milán másik fontos megjegyzésében a hírnév, a magányosság mellett a női sorstörténetek és mentalitástörténet egy rendkívül erős hagyományába is sorolja a naplóírónőt:

Baskircsev: Hogy egy ilyen kölkök így bátran nekiüljön írni, őszintén írni, – s amit leírt, abban oly kevés legyen az érdektelen, vagy a salak, – ez a csodálatos! Hogy így ki tudta válogatni, hogy mit érdemes leírni – és úgyszólván soha nem tévedett, – hogy alig-alig írt le olyat, amit csak neki volt érdemes lejegyeznie s nem másnak is elolvasnia! Továbbá az izzó életérzésnek ez a törhetetlen biztonsága! Nagyanyáinkra emlékeztet vad életakaratóval, megtörtetlen egoizmusával, – azokra az okos, elviselhetetlen dámákra, akik azt hitték, hogy mindent tudnak s csak ők tudják s hogy ők aztán igazán sosem halnak meg! – Könyvének második kötetében viszont

1. ábra

Baskircsev Mária Naplója a Mészöly-könyvtárban. Készítette: Lovas Csilla

⁷ Az idézet a korabeli helyesírást tükrözi.

rendkívül megnyerő, szeretetreméltó tud lenni – szinte ígésző némely helyen! Meghatottság nélkül alig lehet olvasni. (Füst II, 223)

A női nézőpont Mészöly Miklós prózájában

Mészöly Miklós számára is fontos olvasmány volt Baskircsev Mária naplója (1. ábra).

A könyvtárában fellelhető női naplók zöme 19. századi. Ezek közül két napló kapott fokozottabb figyelmet az író részéről. Cosima Wagner naplóját Mészöly a 166–213. oldalig kijegyzetelte a 2007-ben közölt Műhelynaplóinak 10. naplójában, *Kijegyzések 1983–1985-ig (vegyes)*. Néhány személyes és általános megjegyzés mellett a kijegyzések zöme a zenére, a művészetre vonatkozik. A másik, szintén 19. századi napló Baskircsev Máriáé. Mészöly az első magyarul megjelent, 1920-as kiadást olvasta, látta el ceruzás jelölésekkel, melyeknek egy részét a *Feljegyzések 1987-ig* című, kéziratban maradt naplófüzetben⁸ negyvenhat oldalon, többszöri tollváltással jegyzetelte ki. A kétkötetes női napló végig tartalmaz Mészölytől jelöléseket, a kijegyzések (az író ezt a kifejezést használta a jegyzetelési gyakorlatára) a második kötet bő feléig jutnak el.

Mészöly prózai munkáit komoly anyaggyűjtés előzte meg, műhelynaplói, könyvtára, esszéi, interjúi is erről tanúskodnak. Jogi végzettségéhez szorosan kapcsolódott a történelem iránti érdeklődése, a történelmi folyamatok mellett a hétköznapi emberek történeteiben lévő históriára is nyitott volt. Közel érezte magához az Annales-iskola szemléletét és módszertanát: „Az Annales-iskola egyik nagy felfedezése, hogy a legapróbb élettények és emberi mozzanatok pontos feltérképezéséből egészen más vetületben tudja bemutatni a kutatott kor racionálisan megragadható történésábráját” (Mészöly 1999, 140). Ehhez a gondolkodásmódhoz társult a perifériára szorult prózairodalom, a *Magyar Tallózó* című sorozatának terve, melyet Mészöly Miklós Fogarassy Miklóssal, Lukácsy Sándorral és Szörényi Lászlóval készített, s melyben egy kifejezetten női tematikájú kötetet is terveztek: *Hölgyisálon (Szemlények a divatlapokból)* címmel (Séta 2004, 135–151).

A női nézőpont, sőt, női elbeszélő szerepeltetése nem idegen Mészöly prózájában. *Az atléta balálában* Hildi elbeszélése révén rekonstruálódik Bálint élettörténete. Az írás és emlékezés problematikája egy, nem az elvárásoknak

⁸ Köszönettel tartozom a szekszárdi Wosinsky Mór Megyei Múzeumnak, az Irodalom Házának, a Mészöly Miklós Emlékháznak és Lovas Csillának a kutatás lehetővé tételéért és segítségükért.

megfelelő szöveget eredményez. Ahogy Szolláth Dávid fogalmaz a monográfiában:

A nyilvánosságból eleve kiszoruló, politikailag disszidens írás a hagyományosan a női írással társított karakterjegyeket kapta: magánjellegű, csapongó, formátlan. Ezzel a női írásnak hagyományosan negatív módon értékelt karaktervonásait *Az atléta balála* átértékelte. Másként fogalmazva, a fragmentáltság, az írás vállalt, reflektált esetlegességei – azaz a később a prózafordulat során felértékelt prózapoétikai jegyek – női karakterisztikumot kapnak. (2021, 379)

A *Pontos történetek útközben* szöveget egészen az első, testre vonatkozó megjegyzésig egy férfi narrátor szövegeként olvassuk. A feleség, Polcz Alaine útijegyzeteit regénnyé formáló író egyfajta társszerző, aki a hanganyagként keletkezett elbeszélések női nézőpontját megtartva, a redundáns, analízáló részek kihagyásával és a maga sűrítési technikájával építi fel a regényt (Marjánovics 2021). A regényről szóló beszélgetésben így fogalmaz Mészöly: „Én egy idegen anyagból dolgozom, és munka közben a legelsődlegesebben azt éltem át, hogy az idegen anyagot, amit én elolvasok egy spontán szövegben, hogy teszem át a magam nyelvi közegébe” (2018, 60). A *Pontos történetek, útközben* című regényből szerettek volna egy „női ellen-Szindbád” filmet forgatni Huszárik Zoltánnal, ami nem valósult meg (Szolláth 2020, 81).

Mészöly prózájának szereplői között vannak naplóírók, akiknek fontos élettevékenységük, hogy jegyzeteket készítsenek. A *Családáradás*-ban Júlia vezet naplót. A napló műfaja körüli párhuzamok megfogalmazása változatos: a leltár, a jegyzőkönyv és a vízjel egyaránt árnyalják a képet. „A mélyvízi leltárról azonban nincs hiteles napló. Ami tudható – az másfajta jegyzőkönyv; akár egy lidérces költemény vízjele” (1995, 34). A vízjel sajátos mészölyi terminus, mely az előtér, háttér, a mintázat, a mögöttség és a rétegeesség sokféle jelentéstartalmait hordozza magán. A billentés, a realista kép öt centis ferdítése, melyben Mészöly a maga játékerét szívesen határozza meg, a nézőpont máshova helyezése, ami lehet a napló műfajának jellemzője is. A *Magyar novellában* az elbeszélő nővére, Eszter vezet naplót és a jegyzetfüzetéből származik a novella szövegének egy része. A naplóírás jellemzően női szereplőkhöz kötődik. Mészöly a 90-es években így fogalmazza meg egy több évtizedes regénytervét:

Ha még élni fogok, és erőm lesz hozzá, szeretném megvalósítani azt a könyvtervet, amely tulajdonképpen ilyesmit célozna meg. Egy napló lenne. De nem amolyan közhasznú és leíró, az én műfajom, ahhoz abszolút nem értek, hanem már a címében is benne lenne: *A napló*. A legmélyebbről jövő emberi konfesszió mint műfaj. Nem Egy napló, hanem *A napló*. E könyvben, terveim szerint, a magam kis technikájával idődimenziókkal

játszogatnék viszonylag tág terepen, hiszen a történet Buda törökök alóli felszabadulásától máig tartana. Annak a porontynak a naplója legkülönbözőbb vetületekben, aki az *Anno* című írásomban a kénes forrás mellett jön világra, s mert ebben a négyszáz éves naplófolyamatban hol nőként, hol férfiként bukkan elő, az egész egy nemiséget váltogató történetismeret is lenne. 1689-től mondjuk 1989-ig, vagy talán tovább is tágul az időben ennek a megrendítő emberi karakternek az élettörténete. (1999, 72)

A több száz évet átölelő, nemváltó történet Virginia Woolf *Orlando* című regényére is utal, ahol a különböző nemekhez társuló társadalmi szerepek, konvenciók és tapasztalatok egyaránt részei az elbeszélésnek. Mészöly számára a női gondolkodás- és írásmód egyik lehetséges megismerési formája a korabeli női naplók olvasása. Az olvasás tudatosságát a naplóbeli jelölések, az anyaggyűjtést a kijegyzetelések jól mutatják.

A női írás- és szemléletmód kiemelt jellemzője a befogadó attitűd, az asszociatív gondolkodás, az állandóan változó perspektíva, a nem hierarchikus, személyes és nyitott szemlélet: „Az írás fő célja nem a hatalomszerzés vagy hatalomgyakorlás, hanem az intimitás létrehozása” (Freedman 1993, 363). Baskircsev Mária esetében a hírnév akarása miatt a hangsúlyok némiképp eltolódnak, a betegség és a halálközeliség tudata viszont erősíti az intimitást. Séllei Nóra ír arról, hogy angol feminista kutatók szerint az „én” másokhoz való viszonyában, nem pedig másoktól való elkülönülésében definiálódik, s ez a női irodalmi hagyomány meghatározójának, a női önéletírás paradigmatisma vonásának tekinthető (2001, 31). A 17–18. századi naplóírók kapcsán S. Sárdi Margit az írás jellemzőit így összegzi:

Az egyidejű emlékirások szépirodalmiságát más adja: nem a kompozíció, hanem a pillanat rögzítésének szépírói értékei. Ilyen szépírói lehetőség az érzelm kifejezés, fohászok, leírások szépsége (lírai képességek), az események jó görgetése (epikus képességek), a jelenetelés, beszéltetés ügyessége (drámai képességek) (2006, 619).

Női napló férfi olvasója/jegyzetelője

Baskircsev Mária-napló Mészöly Miklós általi kijegyzetelésének bemutatásához a tematikus csoportosítást használom, s az író módosításait is jelzem, melyek az elsajátítás, a sajátáttétel fokozataiként értelmezhetők. Azaz, Mészöly kiemeléseire hozok tematikus példákat és átírási gyakorlatokat. A kijegyzett mondatok témái a következők: szerelem, öltözék, önmagáról, betegség, Isten, humor, irodalmi utalás, szerencsétlenség, politika, vadászat,

hiedelem. Több olyan jellegű kijegyzés is szerepel, melyeknél az írás módja, vagy műfaja tűnt a meghatározónak. Ezek a következő kategóriák: ima, tájleírás, leírás, megfigyelés, szentencia, önmegszólítás, dal, párbeszéd. Az egyes típusok gyakoriságát a következő táblázat mutatja (2. ábra).

2. ábra

A Baskircsev napló Mészöly-féle kijegyzéseinek lehetséges témái

A 176 kiemelt szövegrész leggyakoribb formája a szentenciaszerű megfogalmazás, összesen 43, amely vagy egy történet, jelenet summájaként, vagy önmagában jelenik meg a naplóban. Gyakorisági sorrendben a következő megfogalmazás az önreflexió különféle formáit mozgósító önértelmezés, ami harminchét formában fordul elő. Ezek a naplónak is fontos alapregiszterei. A fennmaradó 94 kijegyzés Mészöly érdeklődési területeit mutatják leginkább. A megfigyelések, a leírások, akár táj, akár öltözék leírásáról van szó, poétikailag, retorikailag, s kortörténeti szempontból is, fontos írói alpanyagok.

Mészöly a Nyíreő Éva fordításában megjelent negyedik kiadást olvasta. A kéziratban lévő műhelynapló kijegyzéseinél segítségemre volt a Reisz László által működtetett MTD@ A Magyar Társadalomtudományok Digitális Archívumán fent lévő digitalizált napló. Ez a második kiadást jelenti, fordítóként az álnév, Udvarhelyi Ádám szerepel, s a szöveg megegyezik a későbbi megjelenéssel. Az idézetek után ennek a kiadásnak az oldalszámai szerepelnek, illetve a kiadatlan Mészöly műhelynapló oldalszámai. Ahol nincs változtatás az eredeti szöveg és a kijegyzés között, ott az idézet után egy

zárójelen belül jelzem az oldalszámokat, az első oldalszám az eredetire, a második a kijegyzésre vonatkozik.

A kijegyzések bemutatásánál az egyes témák, műfajok előfordulásának sorrendjében haladok és minden típusból hozok példákat. A 12 éves Baskircsev Mária naplójának elejéből a rajongó **szerelemre** vonatkozó bejegyzések kerülnek kijegyzésre. Az első idézet Baskircsev Mária naplójából való, az azt követő szövegrész pedig Mészöly kijegyzése, mely után a kéziratos műhelynapló oldalszáma szerepel:

Ma reggel Colignon kisasszonynak, (a nevelőnőmnek) egy szénhordó munkást mutattam s azt mondtam: „Nézzé csak, mennyire hasonlít H ... herceghez.” — „Micsoda csacsiság!” — felelte nevetve. Nekem azonban roppant örömet okozott, hogy kimondhattam a nevét. úgy találok, hogy ha senkinek sem beszélünk arról, akit szeretünk, erősebb marad a szerelmünk, míg ha állandóan emlegetjük, (reám nem szól,) veszít az erejéből. (18)

mennyire hasonlít H ... herceghez.” – „Micsoda csacsiság!” – Örültem, hogy kimondhattam a nevét (42)

Látható, hogy Mészöly a naplójegyzetből kiemeli a párbeszédet, a kiemeléssel a lehetséges sűrítés egyik formája jelenik meg.

Olyasfajta dolog ez, mint az illatszeres üveg: míg be van dugaszolva, erős benne az illat, de ha nyitogatjuk, elpárolog. Az én szerelmem azért erős, mert senkinek sem említem és csak magam tudok róla; megőrzöm magamnak a titkomat. (18)

Szerelmem azért erős, mert senkinek sem említem; megőrzöm. (42)

Hasonlóan az első idézethez, a fenti, második példában is a sűrítés, tömörítés technikájával él Mészöly. A szerelem témája még egy kijegyzésben szerepel. A napló szól más szerelmi ügyekről is a továbbiakban, de tematikusan nem kerül fókuszba a további kijegyzésekben.

A következő tematikus kategória az **ima**, mely szintén csak a napló elején kerül kijegyzésre kétszer.

Édes Istenem, engedd, hogy szép legyek, hogy jó hangom legyen, hogy boldogan menjek férjhez, hogy édesanyám sokáig éljen s vigyázz reám, hogy meg ne kapjam a fekete-himlőt. (13)

Édes istenem, engedd, hogy szép legyek, hogy jó hangom legyen, hogy boldogan menjek férjhez, hogy édesanyám sokáig éljen s vigyázz reá, hogy meg ne kapja a fekete-himlőt (42)

Az idézett résznek érdekessége, hogy már a napló elején szerepel, másrészt a betegségtől való megóvás kérése nem az anyára, hanem a lányára, a beszélőre vonatkozik.

A következő kategória a **tájéleírásé**, melyből hét került kijegyzésre.

Pásztorkunyhós kis képek voltak azok, melyeken az ablakok fatörzshöz hasonlítottak s épen nem voltak olyanok, mint az igazi kunyhók ablakai. (11)

az ablakok fatörzshöz hasonlítottak (kunyhó) (42)

Itt a leírásból Mészöly a hasonlatot emeli ki. A továbbiakban is egy-egy szó, jelző kiemelését tartja fontosnak. A leírással és a szentenciával rokon kategória a **megfigyeléseké**, melyekből tizennyolcat jegyez ki. Az első példánál változatlan a kijegyzés.

Minden állat olyan arcot vághat, amelyet akar, nem kell nevetnie, ha sírni szeretne. (23; 43)

A megfigyeléseknél éppúgy, mint a leírásoknál gyakori a megfigyelés egyik elemének kiemelése:

Antonelli nagyon szép fiú; arca halovány, szeme fekete, az orra finom, keskeny, szép füle, kis szája, szép foga van s a bajusza, hetyke, huszonhárom éves kis bajusz. (78)

huszonhárom éves kis bajusz (44)

Az **öltözékek** leírására a naplóíró és olvasója egyaránt hangsúlyt fektet. Így kerül tizennégy öltözékleírás kijegyzésre.

A ruhaderék kereken kivágott, de csak annyira, hogy a nyakam hajlása kilássék belőle; a karvágást velencei csipke veszi körül. Csipke díszíti a könyöktől visszaomló lenge ruhaujjat és fehér karom még fehérebbnek látszik a fehér kelme redői között. Az öltözet derékban és elől három egyszerűen kötött szalagsokorral zárul. Kesztyűt, ékszert nem veszek fel. (56)

A ruhaderék kereken kivágott, de csak annyira, hogy a nyakam hajlása kilássék belőle; a karvágást velencei csipke veszi körül. Csipke díszíti a könyöktől visszaomló lenge ruhaujjat és elől három egyszerű szalagsokor. (empire, fehér) (44)

A kijegyző kifejezetten a ruha leírására koncentrált, a kihagyott részt pótolja a megjegyzésként kiegészített szín leírásával. Az empire megjegyzés,

mely a mell alá helyezett, emelt derékvonalat jelent, mely vonaltól lefelé a ruha enyhén bővül, az idézett szövegrész előtt szerepel. „Hazatérek, hajamat empire-divat szerint tűzöm fel s fehérbe öltözöm. Legpompásabb ruhámat veszem magamra, azt, amelyikben le vagyok fényképezve. Olyan vagyok benne, mint egy szobor.” (56) Különös formája a naplón belüli önreprezentációnak a ruha, mely a fényképen is megjelenik, s melyben a naplóíró szoborszerűnek látja magát. Ez a rész az emlékművé váló élet metaforája. Az önalkotásra való törekvés többszörösen megjelenik ebben a képben. A naplóíró nem csak festőként, hanem szobrászként is alkotott.

De nem ez az egyetlen kijegyzés, ahol a szoborszerűség és a hasonlóság tematizálódik:

Tökéletes alakú és nagyon karcsú, sőt kissé talán túlságosan is karcsú vagyok; minden szoborral összehasonlítom magamat s még egyet sem találtam, amelyik hozzám hasonló karcsú és széles csípőjű lett volna. Hiba? A vállamnak azonban még telnie kell. (202, 50)

A csípőm kissé erős, de azért az alakom olyan, mint a régi görög istenszobroké. A keblem kicsi és gömbölyű, kezem, lábam formás és ártatlan gyermekarcú van. Mire jó mégis, ha mégsem szeret meg senki? (II/54-55. 59)

Az **önmagára irányuló** önreflexív részek a szentenciákat követő legnagyobb csoportot alkotják a kijegyzésekben harminchét szövegrésszel. Ezekből egy idézet, mely a függésre, a viszonyulásra, az önmagát kapcsolatokban elképzelő női identitásra is jó példa:

Tisztelettel jelentem, hogy megbolondultam. Lássuk csak. Keresek, találok, elképzelek magamnak egy férfit, akiben élek, akire esküszöm, akire minden tettem vonatkozik, és azután, mikor már széllel-békít fejem egészen belegabalyodott, bajlódni fogok vele, sőt talán még búsulnom és sírnom is fog kelleni miatta. (80)

Tisztelettel jelentem, hogy megbolondultam. Lássuk csak. Keresek, találok, elképzelek magamnak egy férfit, akiben élek, akire esküszöm, akire minden tettem vonatkozik, és azután, mikor már szellel-bélelt fejem egészen belegabalyodott, bajlódni fogok vele. (44)

A tömörítés újabb mesterpéldája ez, melyben megmarad az indulat, az előbeszédszerűség. A bajlódás részletezése marad el. Van, mikor egy találó mondat, például egy szólás kerül kijegyzésre:

Kínlódom, gyötrődöm! Oroszul úgy mondanám: macska van a szívemben. Milyen találó! úgy belém-belém karmol ez a macska! Leírhatatlan

szomorúság fog el, ha arra gondolok, hogy esetleg megszeretek majd egy férfit, akinek nem fogok megtetszeni. (105)

Kínlódom, gyötrődöm! Macska van a szívemben. Belém-belém karmol. (45)

Van, amikor a szöveg tovább nem egyszerűsíthető formát kap és így is kerül kijegyzésre:

Ott szeretnék élni, ahol jól érzem magam. Szeretni mindenütt s meghalni sehol: ez a vágyam. (108, 46); Nem vagyok csúnya, ha sírok, de előbb mégis hanyatt feküdtem, hogy a könnyecseppek befelé ömöljenek. (123, 46)

Van, ahol csak a konkrét helyszín nem szerepel a kijegyzésben: Bezárkóztam s már többször sírva fakadtam, akárcsak Rómában. Gyűlölöm a változást. Mindig szerencsétlen vagyok, ha először időzöm egy-egy új városban. (109, 46)

A szóismétléseket, melyek a felfokozott érzelmi állapotot mutatják, rendre kigyomlálja Mészöly:

Az égbolt szürke, a szél meg-megrázza az ablaktáblákat. Olyan száanalomraméltó, olyan nagyon száanalomraméltó vagyok és nem az égbolt, nem a tenger az oka, hanem a föld. (112–13)

Az égbolt szürke, szél rázza az ablaktáblát. Száanalomraméltó vagyok nem az égbolt, nem a tenger az oka, hanem a föld. (46)

Van, amikor a szórenden változtat Mészöly:

Bennem is ilyen csontváz lakik. (II/220.)

Egy csontváz lakik bennem. (64)

A **szentenciaszerű** mondatok, a közmondásszerű kinyilatkoztatások a leggyakrabban, negyvenhárom alkalommal kijegyzetelt szövegrészek. Itt is az egyszerűsítés és tömörítés irányába mozognak a kijegyzések. S így válhat egy naplóbeli személyes történet, vagy vallomásos szöveg szentenciaszerű kijegyzéssé:

Minden kis bánatra összeszorul a szívem és mélységes részvétet érzek, pedig nem magamat sajnálom, de úgy gondolkozom, hogy a fájdalom olyan, mint a pohár vízbe hulló tintacsepp. Nem tehet visszavenni. Minden újabb csepp az előző cseppek hatását növeli a tiszta víz végre is zavaros és fekete lesz. Hiába öntünk még vizet a pohárba, nem tudjuk a tintát eltüntetni, összeszorul a szívem, mert életem minden bánata kitörülhetetlen nyomot

hagy lelkemen s ugyebár, mindig szomorúak vagyunk, ha valahol olyan hibát fedezünk fel, melyen nem lehet segíteni. (54)

a fájdalom olyan, mint a pohár vízben az egy csepp tinta - nem lehet visszavenni, hiába öntünk még vizet (43)

Van rá példa, hogy a konkrét történés is megmarad a kijegyzésben:

Milyen különös! Míg posztó-kalapot viseltem, tél volt; tegnap szalmakalapot tettem fel s egyszerre kitavaszkodott. Csak a ruha és a kalap okozta a változást. Mással is így vagyunk. Sokszor egyetlen szó, egyetlen mozdulat elég, hogy valami olyan dolgot váltson ki belőlünk, amely már régóta fejlődött, régen megvolt, bár nem látszott lenni és hogy igazán létrejöjjön, szüksége volt még erre az utolsó kis lökésre. (104, 45)

Van, amikor csak apró változtatások szerepelnek a kijegyzésekben:

Csak akkor szerénykedjünk és csak akkor alázkodjunk meg, ha van, aki felemeljen. (49)

Csak akkor szerénykedjünk, alázkodjunk meg, ha van, aki felemeljen (43)

Nem gondolok szívesen rá, mert nem veszem hasznát. (163) ... Nem szívesen gondolok rá, mert nem veszem hasznát (48)

Szeretem a lépcsőt, mert a magasba vezet... (246)

Szeretem a lépcsőt, mert magasba vezet... (53)

Változtatás nélküli szentenciák is szerepelnek a kijegyzésekben:

Az aggastyánok búcsújában mindig van valami ünnepélyes. (164, 48), Egészen sárga minden. Hogy repül az idő! (228, 51) Mennél, nagyobb a félelem, annál nagyobb az érdem. (232, 51) Az összetévesztett érzelmek nagyon nevetségesek. (237, 52) Aki nem szeret, az számár; aki pedig rosszul szeret, nyomorult. (251, 54) Van, ahogy van; az élet mégis csak a legkellemesebb dolog a világon. (257, 54) Könnyű annak, aki mást gyűlöl. Egyszerűen elkerüli. De mit tegyen az ember önmagával? (II/74, 61) A szemüveg és a csíptető, ha nő viseli, veszedelmes újító eszmék jele. (II/190, 63)

Formailag kevés **párbeszédet** jelenít meg a napló szövege, viszont ezek zömét kijegyzeteli Mészöly. Ennek egyik példája:

— Hát nem szeret?

— De szereti, hanem a szerelme épen akkora, mint a hiúsága. Szüksége van bűnre. (176, 48)

Mészöly fenti kijegyzésében egy határozott névelő kerül a bűn elé. A rossz lelkiismeretről Mészöly több esszéjében ír, *Az atléta halála* egyik alaphelyzeteként is szerepel.

Egy másik mészölyi alapfogalomhoz, a megbocsátáshoz is kapcsolódik egy figyelemreméltó kijegyzés:

Lemondás a bosszúról vagy a büntetésről. De megbocsáthat-e, aki nem akart sem büntetni, sem bosszút állni? Igen is, nem is. Igen, mert el tudjuk hitetni magunkkal is, másokkal is, hogy megbocsájtottunk és tudunk úgy cselekedni, mintha megbántás nem ért volna. – Nem, mert az ember nem tud az emlékezetének parancsolni s míg emlékezünk, nem bocsájtottunk meg.” (325)

Lemondás a bosszúról vagy a büntetésről: bocsánat. De megbocsáthat-e, aki nem akart sem büntetni, sem bosszút állni. Igen is, nem is. Igen, mert el tudjuk hitetni magunkkal is, másokkal is, hogy megbocsájtottunk és tudunk úgy cselekedni, mintha megbántás nem ért volna. – Nem, mert az ember nem tud az emlékezetének parancsolni s míg emlékezünk, nem bocsájtottunk meg. (58)

A vastagon aláhúzottal jelölt szó, a bocsánat a kijegyző hozzátoldása, értelmezése. Ezen túl az „igen/nem” érveket húzza még alá a kéziratban.

A **politikára** vonatkozó kijegyzések száma hat. Ime az egyik:

Aki hazáját köztársasággá akarja átformálni, próbálja meg előbb az otthonában! (108, 46)

Ha van valami, miért szívesen lennék kommunista, csak az, hogy az otthonomat, a családomat kissé felriasszam és pezsgésre bírjam. (II/56, 60)

A **betegséggel** kapcsolatban két kijegyzés szerepel. A kiválasztott kijegyzésben a kijegyző kiemel egy mondatot és zárójelben azonosítja a betegséget:

Más lettem, mint a többiek. Mintha valami gyöngítő pára fogna körül; természetesen, csak hasonlatnak említem. Úgy érzem, hogy valami idegen dolog van a mellemben és ... Ugyan minek feszegessem? Majd elválnak. (II/277.)

Úgy érzem, hogy valami idegen dolog van a mellemben (tbc) (65)

Mészöly olvasatát, figyelmét a naplóbeli jelölési és a kéziratban lévő kijegyzései jól mutatják. A női nézőpont lehetséges fókuszait, a pillanatképek, a megfigyelések, a leírások kiemelt darabjai jelzik. A megfigyelő részletező, helyenként intim vonásai kerülnek előtérbe. Az események leírásánál az intimitás fontossága jelenik meg. A legtöbb kijegyzetelt részlet a szentenciák csoportjába sorolható, melyek egyfajta női gondolkodásmód, logika szerveződésének alapjaiként is értelmezhetők.

Intertextualitás

Baskircsev Mária 19. századi naplója mellett Mészöly más női naplókat, önéletírásokat is olvasott ebből az időszakból Cosima Wagner és Vajda Jánosné Bartos Rozália munkáit, melyek 1983-ban jelentek meg. A Baskircsev naplót is a 80-as években jegyzeteli ki Mészöly a műhelynapló datálása alapján. 1986-ban születik egy olyan prózai darabja Mészölynek, a *Sutting ezredes tündöklése*, mely a 19. század panorámáját tartalmazza nagyrészt egy hazatérő ezredes és szerelme párbeszédébe illesztve. Győri Orsolya doktori disszertációjában (2009) a mészölyi „magyar Orlandó” szövegeiként azonosítja és értelmezi a *Sutting ezredes tündöklése*, a *Fakó foszlányok nagy esők évadján* és az *Anno* című Mészöly írásokat. (2009) S kimutatja, hogy a *Sutting ezredes tündöklésében* „sok szentenciaszerűnek, különösen lírainak vagy éppen túláltalánosítónak érzett mondatáról feltárhatóvá vált, hogy voltaképpen intertextus” (2008, 593). Az új Mészöly monográfia már *Történelmi átiratok* fejezetcím alatt tárgyalja a beszélyt (Szolláth 2020, 538) és megállapítja, hogy Mészöly szövege sok és sokféle, viszont közvetlenül a 19. századhoz kapcsolódó szöveget tartalmaz intertextusként, melyekben előszeretettel használja a korabeli naplókat, emlékiratokat: „Sutting alakja tehát a kulturális emlékezet szempontjából a ‘tizenkilencedik századiság’ nagyon különböző toposzaiból áll össze” (Szolláth 2020, 543). Ebben a toposzban némi 19. századi leegyszerűsítéssel élve a szabadság (forradalom) és a szerelem kerülnek fő eszmékként és témákként előtérbe: „Minden többszörös kontextusban nyer értelmet: a szeretkezést/extatikus álmodást kísérő páros/magányos eszme-futtatás hangsúlyai éppúgy politikai színezetet hordoznak, ahogy a politikai készülődés retorikája is összefonódik a szerelmi tervezésével” (Győri, 2008, 601).

Ebben a fejezetben a „női nézőpont” elsajátításának módját kívánom bemutatni a kijegyzésekben. Ezért az ezredes és Crescence párbeszédében a női részről megjelenő megnyilatkozásokra fókuszálok, ezek kapcsolódnak a fent bemutatott naplókijegyzések egyes részeihez: a dialógus női részében Mészöly a Baskircsev Mária (folytonos aláhúzás) és Cosima Wagner (szaggatott vonal) naplójának szövegrészeit használja:

Aztán az esti indulásig Crescence szobájában töltötték az időt. Álom. Ablakuk előtt rendhagyó módon hullani kezdett a hó, a csókák kiszaggatták a vendégszoba balkonján szellőző párnacihákat. Crescence most is rézsút hevert a brokáton, a park pázsitján egy szürke és egy fekete háttal legett, a két kedvenc. Ilyen a tél, Ezredesem. Ilyen a tavasz, Crescence. Mondják, hogy van olyan éhség, mint az előre megevett kenyér, de akkor se fájjon ez, hiszen egymással beszélünk, s az ilyesmi ügyis csak minden ötezer évben sikerül. Mégis úgy érzem, hogy minden oldalról szél fúj, és ismeretlen aggodalom szállja meg a lelkemet. Hát – ha úgy veszi, Drágám, hogy Isten kényelmes fogalom... Igen. Egyszer elhatároztam álmomban, hogy megváltozom, kötni tanuló. Egy örök életű harisnyát akartam kötni, de sarkot nem tudtam csinálni, bele se kezdtem, így mindig csak a szarát kötöttem, a harisnyám meg egyre csak nyúlt... (Mészöly 1987, 26–27)

A kontextust, a helyzetet leíró szövegrész után két Cosima Wagner idézet kerül a szövegbe, amit közvetlenül követnek a Baskircsev Mária idézetek. A szerelmi beszéd, a kapcsolódás és az intimitás közegében az egymás mellé helyezett női szövegrészletek hézagatlanul kapcsolódnak egymáshoz. Nádas Péter írja egy másik Mészöly beszély, a *Családáradás* kapcsán: „nem látszanak a varratok, még a vendégszövegek vagy a rejtett idézetek is a sajátjai” (1999, 179). A *Sutting ezredes tündöklésében* is a stílus az, ami integrálja a nyelvi heterogenitást (Szolláth 2020, 553), miközben a használt intertextus az olvasó minden várakozását felülmúlóan illeszkedik a kifejezendő tartalomhoz. Erre egy izgalmas példa, az a megoldás, amikor Sutting elhagyja Lengyelországot: az emlékeiben felidézett Crescence-t már a női divatlapok külsődlegesebben jellemző, inkább korabeli női normát, ideált, mintsem személyiséget konstruáló architektaiból állítja össze a szöveg, amelyeknek „a nő” inkább tárgya, mint alanya (Szolláth 2020, 545; Győri 2008, 605-608). A *Műhelynaplók* révén a Mészöly szövegben beazonosítható 19. századi lapok a következők: *Hölgyek lapja*, *Magyar Bazár*, *Lányok lapja*, *Első Magyar Czipészek Lapja*. Az 1830-as években a divatlapok indulásának időszakában a „szórakoztatás célkitűzése egy feltételezett elvárásként értelmezhető. Az első női lapok szerkesztői abból az előfeltevésekből indultak ki, hogy a nők érdeklődési köre, ízlése, szövegbefogadása eltér a férfiakétól, ezért van szükségük saját lapra” (Pintér 2013, 43). A későbbiekben a szórakoztatás mellett különféle ideológiák is befolyásolták ezeknek a lapoknak a tartalmát.

A kijegyzések jelentősége

A 19. századi női naplók az önreprezentáció kiemelt formái. A levelezések mellett ezek a dokumentumok egyfajta irodalom előtti, melletti,

alatti műfajként képesek rögzíteni a korabeli gondolkodásmód jellemzőit. Mészöly, mikor 19. századi női hangot szeretne alkalmazni, értelemszerűen nyúl ezekhez a történeti forrásanyagokhoz. Az olvasó különleges 19. századi pillanatoknak lehet tanúja Mészölyt olvasva a női identitásformálásnak ebben a történelmi időszakában. A *Sutting ezredes tiündöklésében* zenei szólamként variációikban ismétlődő, gondolatritmusként működő szentenciaszerű mondatok a 19. századi stílus sajátosságaként is leírhatók, s egyrészt stílusimitációként, másrészt az olvasmányélmények hatásaként is értelmezhetők. A szentenciaszerű mondatok túlsúlya a Baskircsev Mária-féle napló kijegyzetelésében a naplóíró stílusát, vagy az olvasó érdeklődését mutatja? Valószínűleg egyaránt mindkettőt. S vajon az a Mészöly által jelölt, de a műhelynaplóban nem kijegyzett naplóbeli mondat: „Nem igaz, a tavasz nem az érzelgősség évadja, hanem a gyerekesség.” (II/409), lehet-e részben ihletője a *Sutting ezredes tiündöklésében* szereplő gondolatritmusszerűen visszatérő évszakmetaforáknak? „A szerelem nagyobb évszak, Crescence, mint a napokra tépdesett kis zsarnokoskodó időjárások.” (1987, 17); „A forradalom nagyobb évszak, Crescence, mint a napokra, határookra tépdesett kis zsarnokoskodó időjárások.” (1987, 34). Ezek a kérdések az írói műhely jellegzetességeire irányítják a figyelmet: arra a gondos írói munkára, amit az anyaggyűjtés, az olvasói válogatás, majd kijegyzetelés után, az írói felhasználás, elsajátítás és beillesztés művelete követ. Mészöly túl azon, hogy a 19. századi nőalak, Crescence beszédét 19. századi női naplók felhasználásával alkotja meg, engedi hatni magára azt a gondolkodásmódot, amit ezek a naplók képviselnek. A *Sutting ezredes tiündöklésének* „szövegrefrénje” erről az organikus szemléletről, a természettel párhuzamba állított emberi történeésekről is tanúskodik, mely közelítésmódnak vannak női elbeszélői és a 19. századi romantikához kapcsolható vonásai is.

Felhasznált irodalom

- Andai, Ernő és Bálint Lajos. 1935. *Baskircsev Mária*. Nemzeti Színház.
- Baskircseff Mária intim vallomásai. 1.* [1925, 1927, 1937] Ford. Havas József. Budapest: Dante.
- Baskircsev Mária naplója*. 1943. Ford. Nyireő Éva. Budapest: Nova.
- Cohn, Dorrieth. 1996. *Áttetsző tudatok. Az irodalom elméletei. II.* Ford. Gács Anna és Cseresnyés Dóra. Szerk. Thomka Beáta. Pécs: Jelenkor, 81–194.
- Freedman, Diane P. 1993. „Discourse as Power: Renouncing Denial.” In Carol J. Singley, Susan Elizabeth Sweeney (eds.) *Anxious Power*.

- Reading, Writing, and Ambivalence in Narrative by Women*. Albany: State University of New York Press, 363–379.
- Füst, Milán. 1999. *Teljes napló I–II*. Budapest: Fekete Sas.
- Gulyás, Pál. 1956. *Magyar írói álnév lexikon. A magyarországi írók álnevei és egyéb jegyei*. Budapest: Akadémiai. II.
- Gyáni, Gábor. 2020. *A nő élete – történelmi perspektívában*. Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont.
- Győri, Orsolya. 2008. „Mészöly Miklós Sutting ezredes tündöklése című beszélyének szövegköziségéről.” *Irodalomtörténet* 39 (4): 593–609.
- . 2009. *Elbeszélés mód és téralakítás. A mészölyi „magyar Orlando” epikai princípiumainak átmenetiségéről*. Doktori értekezés. 2023. augusztus 7.
- Jenei, László. 2006. „Muszja és Marie.” *Jelenkor* 49 (11): 1141–1153.
- Lajta, Edit. 1960. Egy elfelejtett magyar festőnő. *Művészettörténeti Értesítő*, 9 (1): 57–59.
- Leacock, Stephen. 1926. *Humoreszkek*. Ford. Karinthy Frigyes. Budapest: Athenaeum.
- Márjánovics, Diána. 2021. *Örökölt blende. Példázatos irodalom és a Mészöly-hagyatéka*. Budapest: Kijárat.
- Mészöly, Miklós. 2018. „Megszerkesztett spontaneitás. Béládi Miklós beszélgetése.” *Jelenkor* 61 (1): 55–62.
- . é.n. *Feljegyzések 1987-ig* (kéziratban maradt naplófüzet) Lelőhely: a szekszárdi Wosinsky Mór Megyei Múzeum, az Irodalom Háza, Mészöly Miklós Emlékház.
- . 1970. *Pontos történet, útközben*. Budapest: Magvető.
- . 1987. *Sutting ezredes tündöklése*. Budapest: Szépirodalmi.
- . 1995. *Családáradás*. Pozsony: Kalligram.
- . 1998. *Az atléta balála*. Pécs-Pozsony: Jelenkor–Kalligram.
- . 1999. *Párbeszédkéísérlet*. Kérdező: Szigeti László. Pozsony: Kalligram.
- . 2007. *Műhelynaplók*. S. a. r., jegyz.: Thomka Beáta, Nagy Boglárka. Pozsony: Kalligram.
- Nádas, Péter. 1999. „Mészöly idegen anyanyelvén.” In Uó. *Kritikák*. Pécs: Jelenkor, 179–182.

- Pintér, Györgyi. 2013. „Sajtókutatás – divatlapkutatás. A reformkori divatlaptörténet-írás esélyei.” *Médiakutató* (14) 4: 37–44.
- S. Sárdi, Margit. 2006. „Naplók és naplóíró nők (XVII–XVIII. század).” *Irodalomtörténet* 37 (4): 618–628.
- Sélei, Nóra. 2001. *Tükröm, tükröm. Író nők önéletrajzai a 20. század elejéről*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó.
- Séta, égyűrűekkel. Mészöly Miklós és Szederkényi Ervin levelezése (1970–1987)*. 2004. Pécs: Jelenkor, 135–151.
- Szabó, Lőrinc. 2013. „Kodolányi János: Tavaszi fagy.” In *Irodalmi tanulmányok, előadások, kritikák*. Budapest: Osiris, 232–233.
- Szilágyi, Judit. 2004. *Magadtól menekvésed. Füst Milán Napló*. Budapest: Fekete Sas.
- Szolláth, Dávid. 2020. *Mészöly Miklós*. Budapest: Jelenkor.
- Vajda Jánosné, Bartos Rozália. 1983. *Emlékirataim*. Budapest: Szépirodalmi.
- Wagner, Cosima. 1983. *Napló 1869–1883*. Szerk. Kroó György, Ford. Hamburger Klára. Budapest: Gondolat.